

VARIA

RELIGIONEN SOM PSYKOLOGISK REALITET

Den undersökning och kritik av religionen, som Ingemar Hedenius framlägger i sin bok *Tro och vetande*, är i huvudsak en logisk undersökning av religionens, speciellt kristendomens, objektiva hållbarhet. Hedenius konstaterar inre motsägelser hos kristendomen, och han påvisar även omöjligheten att förena den kristna tron med vetenskapens världsbild. Därmed kan det synas att domen över religionen har fällts och att tiden skulle vara inne att avlägsna den ur kulturlivet. Nu är det emellertid ett faktum att även tidigare liknande filosofisk kritik framförts, och att trots detta religionen bevarat sin ställning inom kulturlivet. Och det märkliga är, att religionen inte bara har omfattats av mindre upplysta och intelligenta människor. Det har tvärtom alltid funnits och finns alltjämt talrika exempel på kulturellt framstående människor, för vilka religionen är det centrala inom personligheten. Hur är detta möjligt? Här föreligger ett i första hand psykologiskt problem. Frågan blir: har religionen en funktion i det mänskliga själslivet, vilken inte störes av logisk kritik? Vad innebär i så fall denna funktion?

Psykologien har lärt oss, att människan använder två slags psykiska uttrycksformer. Å ena sidan har vi ord- och sifferspråket, som arbetar med logik och abstraktion för att behärska objektvärlden. Å andra sidan har vi drömmens och det konstnärliga skapandets språk, som inte är vänt utåt utan vänder sig inåt mot människan själv. Detta språk talar i bilder, det har inte nått fram till det logiska språkets skärpa och abstraktion. När vi drömmer, talar vår själ i bilder för oss, och så länge vi drömmer går vi upp i dessa bilder som om de var verkligheten själv. Det allvar på vilket vi tar drömmens bildspråk, så länge vi sover, är ett tecken på att vi här inte bara har att göra med en betydelslös lek. Vi måste dra den slutsatsen, att drömmens bildspråk uttrycker en realitet, likaväl som vårt logiska vakensspråk gör det. Emellertid försvinner vår realitetskänsla inför drömmens bildspråk så snart vi vaknar och övergår till vårt vanliga logiska tänkande. Vi kanske ibland ser tillbaka på drömmen och skrattar åt att vi så kunde leva oss in i dess överklighet. Inför vårt vakna sakliga tänkande framstår hela drömmen som en barnslig och löjlig lek, full av motsägelser och tokigheter. Det är helt ofattligt för oss, att vi har kunnat ta sådant på allvar. Vår situation har en påfallande likhet med religionskritikerns, som med sin logik sönderplockar hela religionens föreställningsvärld. Men låt oss då åter besinna, att vi endast för en liten stund sedan, nämligen då vi låg försjunkna i sömnen, upplevde alla dessa bilder såsom realiteter. *Vad är det då som gjorde, att vi upplevde något reellt i denna tokiga bild-*

värld? Jag tror, att vi här har en ledtråd till en djupare förståelse för religionens funktion i själslivet.

Vi lever inte bara i en värld av vakenhet och logik. Vid sidan om denna värld lever vi även i en drömvärld, som talar till oss i ett egenartat bildspråk. Ser vi närmare efter, finner vi att denna drömvärld inte kan begränsas till sömnen. Även när vi är vakna, drömer vi emellanåt. Vår drömvärld och vår vakenvärld är invävda i varandra. Detta visar sig på det sättet, att många av våra föreställningar och handlingar under dagen inte enbart följer ett rent logiskt mönster. Freud har utrett, att många felhandlingar och ett visst slags glömska går tillbaks på förträngda behov och tendenser, vilka i de nämnda fenomenen får ett utlopp. Vi skall nu särskilt uppmärksamma sådana yttringar av vårt vakna drömliv som att det finns föreställningar och symbolhandlingar, vilka ger motstridiga tendenser ett gemensamt uttryck. Drömforskningen känner till, att olika behov kan komma till uttryck i samma drömkonstruktion. Motstridiga tendenser kan sålunda förenas i en drömsymbol. Detta innebär, att drömsymbolen kan innehålla en logisk motsägelse, vilken framträder som en enhet i drömsymbolen. Vi har här utan tvivel att göra med en själens spontana läkeförmåga. Vårt själsliv söker sig ständigt bort från splittringen mot enheten, och i drömsymbolerna har den ett medel att nå en syntes, som den inte kan nå på andra vägar. *Så befinner sig vårt själsliv ständigt i strävan mot en hälsa, som den endast kan finna i enheten.* Denna strävan kommer inte endast till synes i sömnens drömliv utan även i vårt vakenliv, närmare bestämt i vårt vakna drömliv. En intressant omständighet är, att det finns handlingar, som har en liknande funktion som de drömbilder, vilka i en symbol förenar motstridiga tendenser. Sådana handlingar betecknar även själens väg till hälsa.

Jag skall ur min egen praktik hämta ett exempel på en utpräglad symbolhandling med läkekraft. En konstnär, som var anställd inom industrin, uppsökte mig för att rådgöra om sina problem i arbetet. Det visade sig, att mannen befann sig i en konflikt mellan sin drift att helt ge sig hän åt konsten och sin önskan att hålla fast vid sitt arbete inom industrin, vilket delvis var av konstnärlig art. En analys av situationen ledde till att mannen måste erkänna, att hans arbete i själva verket mycket litet tillfredsställde hans konstnärliga skaparbehov. Den lösning som gav sig var, att mannen skulle lämna industrin och helt ägna sig åt sin konst. Inför ett sådant steg kände han sig dock mycket tveksam, eftersom han ansåg sig ha vissa förpliktelser mot de personer inom hans företag, som hade anställt honom och lagt ner stora kostnader på hans utbildning. Vår överläggning gjorde det emellertid allt tydligare, att ett avsked var den enda framkomliga vägen. Samtalet fördes sedan över på hans konstnärliga planer. Han berättade då, att han hade fått stor lust att måla motiv inom den industri, där han var anställd. Med stor vältalighet framhöll han, hur han funnit stora skönhetsvärden på de olika arbetsplatserna, och att han kände en stark lust att genast gripa sig an med dessa motiv, nu

då han hade bestämt sig för att helt ge sig hän åt konsten. Det syntes på mannen, att bara tanken på denna planerade verksamhet skänkte honom stor befrielse. Denna iakttagelse kom mig att närmare reflektera över projektet med industrimålningen. Det slog mig att jag här hade att göra med en symbolhandling. I verkligheten befann sig denne konstnär i en konflikt mellan sin konstnärsdrift och sin önskan att vara lojal mot sina uppdragsgivare. Två motstridiga tendenser förelåg, och det syntes omöjligt att i verkligheten förena dem. Den planerade industrimålningen framstod som ett irrealt sätt att förena de båda motsatta tendenserna. Genom att välja konstnärliga motiv inom den industri, där han var anställd, höll han liksom fast vid sin gamla ställning. Samtidigt tillfredsställde han sin konstnärsdrift. *Industrimålningen var en symbolhandling som förenade två tendenser, vilka i verkligheten var oförenliga.* Därigenom kunde denna handling också verka som en terapi. Jag understödde livligt projektet såsom en lämplig övergång mellan industrianställningen och det fria konstnärslivet. Det slags terapi, som jag på detta sätt kom att tillämpa, kallar jag *symbolterapi*. Naturen använder sig spontant av symbolterapi för att övervinna själens splittring. Som psykolog har man all anledning att här följa i naturens spår och söka efter symboler, som vid en inre konflikt kan förena de motstridiga tendenserna. En psykolog bör tillvarataga alla möjligheter att leda patienten in på någon symbolhandling, som kan verka befriande. Men han bör även bedriva symbolterapi med hjälp av sådana föreställningar och bilder, som synes lämpade att skapa syntes inom själslivet. Metoden blir i detta fall att låta patienten samla sig omkring och försjunka i dessa symboler.

Efter denna utredning kan vi närma oss religionen med ny förståelse. Det är uppenbart att t. ex. kristendomen inte kan bestå inför en logisk granskning. Men, som vi nu har sett, utgöres vårt själsliv inte endast av den logiskt uppbyggda vakenvärlden. Det finns dessutom den stora drömvärlden, som tycks vara av vital betydelse. Vi har rent av funnit, att det syntetiska arbetet hos denna drömvärld är en viktig förutsättning för psykisk hälsa. Hur vore det om vi skulle hänföra religionen till denna drömvärld? Detta skulle förvisso inte betyda att vi undanförde religionen ur kulturlivet eller hänvisade den en plats i skamvrån. *Tvärtom skulle det betyda, att vi direkt satte religionen i samband med själslivets uppbyggande krafter.* Religionskritiken har funnit, att religionen är full av logiska motsägelser. Nåväl, detta är ju ett tecken på att vi kanske nu befinner oss på rätt väg. Frågan blir, om de logiska motsägelserna inom kristendomen är av sådan art, att de på ett symboliskt sätt förenar i verkligheten motstridiga tendenser. Är detta fallet, då har kristendomen möjlighet att verka som symbolterapi. Därmed har vi kommit in på en omfattande fråga, som kräver en grundlig undersökning. Jag skall här begränsa mig till att analysera Kristus-symbolen.

Kan vi i Kristus-symbolen finna en förening av centrala tendenser inom människan, vilka synes oss logiskt oförenliga? Jag tror att just detta är fallet. Vi har inom oss en strävan mot idealitet, ett starkt

behov att övervinna vår begränsning. Men vi känner samtidigt vår svaghet och vår otillräcklighet. Det finns en önskan inom oss att skjuta åt sidan allt ansvar, att slappa av och vila oss, att undvika livets påfrestningar. Denna sista önskan hämtar sin styrka ur barn-domssituationen, då föräldrarna var den trygga tillflykten, och då inga större fordringar ställdes. I Kristus-symbolen möter vi en människa, som till det yttersta har följt sin strävan mot idealitet, som har ägt kraften att helt bejaka sitt öde och bära det. Men Kristus betyder samtidigt, att alla, som tror på honom, skall få hjälp och kraft av honom att bära sina bördor och bejaka sitt öde. Människan kan befria sig från de alltför stora kraven därigenom att Kristus har tagit på sig människornas synd. Ett försjunkande i Kristus-symbolen måste få till följd att de nämnda motstridiga tendenserna inom människan når enhet. Själen övervinner sin splittring. *Det synes sålunda ligga en stor läkekraft i Kristus-symbolen, under förutsättning att den helt får spela rollen av symbolterapi.* Flyttar man över drömvärlden, eller symbolvärlden, i den logiska vakenvärlden, försvinner emellertid symbolernas läkekraft. När det logiska förståndet har behandlat symbolerna, försvinner enheten och läkekraften, och det som återstår är endast logiska orimligheter. Religionskritikern står där triumferande med den sönderplockade blomman i sin hand, och vill få oss att tro att mera bevänt var det inte med religionen. Och ändå kände vi oss nyss betagna och lyckliga över blommans skönhet och organiska liv...

Det finns sålunda i det mänskliga själslivet en spontan läkeprocess, vars metod är att i en drömvärlds symboler syntetisera det som är oförenligt i den enbart logiskt orienterade verkligheten. Denna spontana läkekraft drar vi alla fördel av utan att vi medvetet gör någon insats i denna egenartade livsprocess. Emellertid har under mänsklighetens långa utveckling en strävan framkommit att på något sätt understödja den inre läkeprocessen. En djuppsykologi har utvecklats, vars stora uppgift just är att värna om själens enhet och de skapande krafterna i människan. Denna djuppsykologi är ingenting annat än religionen, och jag vill då naturligtvis inte begränsa betraktelsesättet till enbart den kristna religionen. *Eftersom religionen visar sig vara en avsiktlig symbolterapi, ett medvetet understödjande av själens spontana läkekraft, måste det centrala i religionen komma till synes i någon form av speciell religiös aktivitet.* En religiös människa skall kunna skiljas från en icke-religiös människa genom att hon utövar denna aktivitet. Ett enbart försanthållande av vissa religionsläror innebär icke någon religiös aktivitet och gör sålunda icke en människa till religiös. Vi måste räkna med olika slag av religiös aktivitet, men alla har ett gemensamt drag och det är *försjunkandet i någon symbol.* Den religiösa aktiviteten framträder som en kollektiv form i församlingsgudstjänsten och som en individuell form i betraktelse, bön och meditation. Vad som kännetecknar allt religiöst liv är *det inre livets kultivering.* Vi rör oss här i drömmens symbolvärld, men vi måste komma ihåg att drömlivet inte slu-

tar, när vi vaknar upp ur sömnen. Drömlivet sammanhänger med vårt känsloliv och de båda bildar bakgrunden till vårt vakna liv. Det är genom känslolivet produktiviteten blir möjlig, och det inre livets kultivering blir därför en fråga om att hålla produktiviteten vid makt.

Sedan gammalt har man framhållit religionens sammanhang med känslolivet. Detta konstaterande har ofta gjorts för att nedsätta religionen. Man har velat avfärda religionen med att den »bara» är en fråga om känslor. Har vi däremot gjort klart för oss att vi i känslolivet har själva den produktiva livsgrunden, utan vilken hela tillvaron skulle bli något sterilt och mekaniskt, då förstår man först vilken central betydelse man tillmäter religionen, när man hänför den till känslolivets område. Jag skall här anknyta några reflexioner till den form av det inre livets kultivering, som det kristna gudstjänstlivet innebär.

Först kan vi tänka på det väckande och stärkande av gemenskapskänslan, som kyrkogudstjänsten medför. Människan behöver uppleva gemenskapen med andra i en förinnerligad form. Detta gäller inte minst moderna människor, som i många fall saknar varje djupare gemenskap med andra. I gudstjänsten kan den enskilde smälta in i församlingen och liksom öppna sig. Delta-gandet i psalmsången och växelsången mellan församlingen och prästen är ägnad att skänka en befriande gemenskapsupplevelse. Från församlingen vänder vi oss till själva kyrkomiljön. Det finns här mycket som påverkar känslorna och framkallar det på en gång avslappade och produktivt spända tillstånd, som vi benämner andakt. Musiken, ritualen, konstföremålen och arkitekturen bidrar var för sig till att bereda själen för detta tillstånd. I andakten är vi mottagliga för religionens symboler och de kan utveckla hela sin läkekraft. Låt oss i detta sammanhang även tänka på förkunnelsen och stanna inför något så centralt som syndabekännelsen. När denna framföres av prästen, upplever den kristne en stark framvällning av känslor. På det teologiska språket talar man om förkrosselse. Men detta tillstånd blir icke bestående. Läran om frälsningen gör sig gällande. Från att vara en »förtappad och fördärvad människa» kallas den kristne till att vara »Guds barn» i tron på Jesus. Efter förkrosselsen kommer jubel och känsla av befrielse. Detta må vara nog för att rikta uppmärksamheten på att vi i den kristna gudstjänsten har en högt utvecklad psykologisk metod att odla känslolivet och hålla de produktiva krafterna i människan levande.

Emellertid förmedlar ju gudstjänsten även bestämda läror för det dagliga livets bruk. Det är en populär föreställning, att många kyrkobesökare lever ett lika »syndigt» liv som andra människor, och att den enda skillnaden är att de går i kyrkan om söndagarna. Här har vi en åsikt som vi måste närmare undersöka ur psykologisk synpunkt. Vi har sett, att gudstjänsten framför allt kan betraktas som ett odlande av känslolivet. *Mycket av det som uppleves i kyrkan bör begränsas till att ha denna betydelse, om det skall bli en makt i livets tjänst.* Men det finns kyrkobesökare, som även utanför kyrkan vill

praktisera vad de där har hört. I sådana fall har kristendomen ibland visat sig kunna ge upphov till psykiska komplikationer. Man börjar intellektualisera vad man har mottagit mera i drömstadiet och detta kan leda till en viss ensidighet och skadlig hämning i livsföringen. Den paradoxen låter formulera sig, att en kyrkobesökare, som under veckans övriga dagar syndar, drar störst fördel av den känslolivets vård, som gudstjänsten ger honom. I verkligheten är vi emellertid föga hjälpta av paradoxer. Jag undrar, om inte en lösning av kristendomens praktiska svårigheter ligger på den linjen, att man i en viss utsträckning skall avstå från att intellektualisera det kristna trosinnehållet. De kristna bör besinna att religionens centrala uppgift är att vara en symbolterapi. Man skall därför akta sig för att upplösa symbolerna i logiska konstruktioner. De direktiv, som den kristne behöver för det moraliska området, bör han kunna få utan att dra in i spelet den invecklade problematik, som blir följden av ett sönderplockande av kristendomens symbolinnehåll.

Jag har här framställt religionen som en symbolterapi. Den religiösa aktiviteten har visat sig vara ett medvetet användande av den läkemetod, som själen spontant tillämpar. Inom kristendomen har vi funnit exempel på denna metod, och en närmare granskning skulle antagligen framdraga allt flera exempel. Emellertid finns det en riktning inom religionen, som går ett steg längre än symbolterapi. Jag tänker nu på de asiatiska meditationsreligionerna i deras mest avancerade form. Vi finner där att religiösa symboler göres till föremål för meditation. De första stadierna i denna kan tolkas som ett försjunkande i betydelsen av symbolterapi. Men målet är att den inre aktiviteten skall övervinna varje formgivning och uppnå ett fullkomligt rent tillstånd av absolutitet. Inför detta högsta tillstånd framstår även gudarna såsom produkter av människans egen fantasi. Detta kommer t.ex. fram i den märkliga tibetanska dödsboken (Bardo Thödol), som beskriver själens tillstånd från dödsögonblicket till återfödelsen i jordelivet. Den döde uppmanas där oupphörligen att betrakta allt som han möter, även gudabilderna, som skapelser av den egna fantasin. Han uppmanas att genom meditation frigöra sig från alla former och förena sig med den skapande urgrunden, varifrån han icke återvänder till jordelivet. En sådan religiös aktivitet, som här antydes, synes sikta på att framtränga till själva den innersta källan för allt skapande. Den stannar inte vid de symboler, som är uttryck för den inre skaparkraften. Vi ser sålunda att religionen innebär symbolterapi, men att den dessutom kan gå ännu längre och leda oss fram till något, som vi måste betrakta såsom den rena källan för allt skapande. Antingen vi i vår religiösa aktivitet använder religionen såsom symbolterapi eller vi går ett steg längre och söker nå skaparkraften inom oss, innan den har övergått till någon slags form, så rör vi oss inom religionen på själslivets djupområde. Det är hela tiden fråga om psykiska realiteter. Detta är en värld, som religionskritikern aldrig når fram till med allt sitt logiska skarpsinne.

Björn Sjövall.